

UOT 39

AYTƏKİN QƏHRƏMANOVA

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ NAXÇIVAN KƏNDLƏRİNDƏ MÜASİR AİLƏ TIPLƏRİ

Müstəqillik illərində Azərbaycanın qədim yurd yerlərindən biri olan Naxçıvan kəndlərinin ailə tiplərinin öyrənilməsi və etnoqrafik tədqiqata cəlb edilməsi həm elmi, həm də əməli əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə müasir dövrdə müşahidə olunan kiçik ailənin quruluşuna görə iki tipə bölündüyü sadə və mürəkkəb ailələrdən bəhs edilmiş, sadə ailənin iki nəsil ata-ana və övladları, mürəkkəb ailə isə üç nəsildən – baba-nənə, ata-ana və nəvələrdən ibarət olduğu söylənilmiş və çöl-materiallarına əsaslanaraq nümunələr göstərilmişdir. Bununla yanaşı, məqalədə natamam ailələrdən də bəhs edilmişdir. Nəticə etibarilə müstəqillik illərində muxtar respublikada, müasir kənd ailələri kiçik ailə tipi olmaqla sadə (nuklear) və mürəkkəb ailə məfhumları ilə yanaşı natamam, tam olmayan, valideynlərin biri ilə uşaqların təşkil etdikləri ailələrdən ibarət olduğu qənaətinə gəlinmişdir.

Açar sözlər: ailə, böyük ailə, kiçik ailə, sadə ailə, nuklear ailə, mürəkkəb ailə, natamam ailə.

Müasir ailə-məişət problemlərinin öyrənilməsi Azərbaycan etnoqrafiya elmində mühüm yer tutur. Müstəqillik illərində Azərbaycanın qədim yurd yerlərindən biri olan Naxçıvan kəndlərinin ailə tiplərinin öyrənilməsi və etnoqrafik tədqiqata cəlb edilməsi həm elmi, həm də əməli əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, muxtar respublika kənd ailəsinin ailə-məişəti ilə bağlı tədqiqatların aparılmasında Hacı Qadir Qədirzadənin xidmətləri təqdirəlayiqdir [5].

Azərbaycan ərazisində ailənin təşəkkülü Eneolit dövrünün sonuna təsadüf edir. Azərbaycan ailəsi bütün dövrlərdə mənəvi dəyərlər və adət-ənənələr əsasında qurulmuşdur. Kökü, milli və mənəvi dəyərlərlə dolu olan, sağlam təməllər üstündə qurulan ailə cəmiyyətin və dövlətin ən böyük gücüdür. Bütün tarixi inkişaf mərhələlərində cəmiyyətdə, eyni zamanda xalqın mədəni səviyyəsində baş verən dəyişikliklər ilk növbədə ailədə öz əksini tapır. Xalqımız uzun əsrlərdən bəri məişətində yaratmış olduğu adət-ənənələri, milli dəyərləri ailədə qoruyub saxlanmış, onları təkmilləşdirmiş və bu günə qədər gətirib çıxartmışdır.

Dünya xalqlarında olduğu kimi Azərbaycan ailəsi də tarixin inkişaf prosesində müxtəlif formalarda təzahür etmişdir. Digər xalqlarda olduğu kimi, azərbaycanlılarda da iki ailə tipi mövcud olmuşdur: böyük ailə və kiçik ailə. XIX əsrdə Azərbaycanda böyük ailələr iki yolla: böyük ailələrin nisbətən az saylı böyük ailələrə parçalanması və kiçik monoqam ailələrin böyük ailələrə çevrilməsi nəticəsində yaranmışdı. Bu dövrdə böyük ailələr üçün əsasən üçnəsilli tərkib səciyyəvi idi, dörd və beş nəslin nümayəndələrini özündə birləşdirən ailələr isə azlıq təşkil edirdi. Böyük ailə etnoqrafik ədəbiyyatda ailə icması, yaxud patriarxal ailə, nəslilə ailə, bölünməmiş, birləşmiş və ya mürəkkəb adlarla adlanır. Ailənin tarixi forması olan böyük ailənin təşəkkülü xüsusi mülkiyyətin meydana çıxması, ata nəslinin qərarlaşması və nəticədə qəbilə icmalarının dağılması, kənd icmalarının yaranması ilə əlaqədardır [1, s. 298].

XIX əsrin sonlarından etibarən kənd təsərrüfatına əmtəə-pul münasibətlərinin daxil olması böyük ailələr daxilində əmək bölgüsü qaydalarına yeni elementlər gətirirdi. Eyni zamanda, kəndlilərin aztorpaqlılığı, ailə icmasında baş verən maddi və iqtisadi narazılıqlar, ixtilafar ailə icmasının dağılmasına gətirib çıxarırdı. Bu zaman böyük ailə daxilində kiçik ailələr yaranmağa başlayır və bu kiçik ailələrin xüsusi mülkiyyətə meyli artır. Böyük ailələrin aradan çıxmasını şərtləndirən əsas amillər ilk növbədə Azərbaycanda kapitalist münasibətlərinin inkişafı Azərbaycan kəndlərində feodal-patriarxal təsərrüfatının qalıqlarını aradan qaldırdı.

Bununla yanaşı, Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra ictimai istehsal üsulu yarandı və torpaqlar kolxoz təsərrüfatlarında cəmləşdi. Nəticə etibarilə böyük ailələrin dağılması üçün şərait yarandı. Böyük ailələrin dağılması və kiçik ailələrin yaranması Azərbaycanda yaşayış məntəqələrinin çoxalmasına da səbəb oldu. Artıq eyni nəsildən olan ailələr bir evdə yaşamırdılar. Onlar özlərinə ev tikməklə ayrı təsərrüfata malik idilər.

Q.Qeybullayev yazır ki, böyük ailə ilə kiçik ailə arasında iki fərq vardı: birinci ailə üzvlərinin sayına görə, ikincisi böyük ailədə varidat bütün ailəyə məxsus olduğu halda, kiçik ailədə yalnız onun başçısına – kişiyyə məxsus idi [7, s. 88]. Əsasını monoqam kəbin təşkil edən kiçik ailələrin tərkibi ər, arvad və uşaqlar, yaxud ata və ya ananın yaxın qohumlarından birinin evli oğullarından biri ilə yaşaması qaydası geniş yayılmağa başladı [6, s. 27].

Müasir dövrdə müşahidə olunan kiçik ailənin özü də quruluşuna görə iki tipə bölünür: sadə və mürəkkəb ailələr. Sadə ailə iki nəsil, ata-ana və övladları, mürəkkəb ailə isə üç nəsildən-baba-nənə, ata-ana və nəvələrdən ibarətdir. Ailədə oğul evlənilib ata-anası ilə birlikdə yaşayarsa onda ailənin tipi dəyişir kiçik ailənin sadə tipindən sadə ailənin mürəkkəb ailə tipinə çevrilir. Demək olar ki, bütün ailə forma və tipləri sadə ailə tipi əsasında yaranmışdır. Sadə ailə elm aləmində nuklear (latınca-“nukleus”, “nüvə”, “özək” sözüdür) ailə adlanır [3, s. 15]. N.Quliyeva qeyd edir ki, XX əsrin 60-cı illərinin əvvəllərində məşhur ingilis sosioloqu V.Qud “Ailədə dünya inqilabı” adlı əsərində bir çox ölkələrdə olaraq dəqiq sosioloji tədqiqatlar aparmış və müasir ailənin nuklear (nucleus nüvə, mahiyyət) ailə təklif etmişdir [6, s. 28]. Qeyd etmək lazımdır ki, mürəkkəb ailədən fərqli olaraq sadə nuklear ailə iki nəsildən ata-ana və uşaqlardan ibarət olmuşdur. Uşaqların sayına görə nuklear ailənin 3 tipini fərqləndirirlər. Sadə ailədə uşaqların sayı 1-2 olduqda onu azuşaqlı ailə, 3-4 olduqda orta sayılı ailə, 5 və daha çox olduqda – çoxuşaqlı ailə hesab edilir [6, s. 32].

1999-cu il Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıyaalınması məlumatlarına əsasən demək olar ki, muxtar respublikanın kəndlərində ailə üzvlərinin sayına görə: bir ailə üzvündən ibarət olan ailələr 2798 və ya 5,5%, iki ailə üzvündən ibarət olan ailələr 3093 və ya 6,1%, üç ailə üzvündən ibarət olan ailələr 4576 və ya 9,1%, dörd ailə üzvündən ibarət olan ailələr 9276 və ya 18,3%, beş ailə üzvündən ibarət olan ailələr 11947 və ya 23,6%, altı ailə üzvündən ibarət olan ailələr 8611 və ya 17,0%, yeddi və daha çox ailə üzvündən ibarət olan ailələrin orta sayı 10298 və ya 20,4% olmuşdur [9, s. 65].

Çöl materiallarına əsaslanıb demək olar ki, müasir dövrdə muxtar respublikanın kəndlərində kiçik ailənin nuklear – yəni sadə tipli ailələri üstünlük təşkil edir. Məsələn, Babək rayonunun Şıxmahmud kənd sakini Məmmədov Ramin evləndikdən sonra ailəsi ilə birlikdə ata-anasından ayrı yaşayır. Ordubad rayonunun Yuxarı Əndəmic kənd sakini Abbasov Qadir Həsənqulu oğlu və Abbasova Şövkət Vəli qızının ailəsində üç qız və bir oğlan övladı böyümüşdür. Ailənin övladlarının hamısı evlidirlər Bakı şəhərində yaşayır. Ata və ana tək yaşayır. Şahbuz rayonunun Şahbuzkənd sakini Bayramov Əhliman təqaüdüdür. Həyat yoldaşı Bayramova Sədaqət müəllimədir. Kənd orta məktəbində işləyir. Oğlu Cavid ailəlidir. Bakı şəhərində yaşayır. Əhliman həyat yoldaşı ilə birlikdə yaşayır. Hər iki ailə sadə-nuklear ailə tipinə aiddir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi sadə ailədə ailə üzvlərinin sayı 5 və daha çox olduqda, həmin ailə çoxuşaqlı ailə hesab edilir. Çoxuşaqlı ailələr xalqımız üçün ənənəvi və səciyyəvi hal hesab edilmişdir. Məsələn, Babək rayonunun Cəhri kənd sakini Babayeva Qönçə 10 uşaq anasıdır. Həyat yoldaşı vəfat edib. O, oğlu Varislə birlikdə yaşayır. Varis evlidir və üç övladı var. Ailənin başçısı Varisdir. Sadə kiçik ailələr də ailə üzvlərinin sayına görə “böyük ailə” ola

bilərlər. Lakin belə “böyük ailələr” klassik böyük ailə, yəni ailə icması hesab edilmir [1, s. 304].

Ailədə bir neçə nəsil – bir, iki, üç və ya dörd nəsil birlikdə yaşayarsa bu cür ailələr sadə ailənin mürəkkəb tipinə aiddir. Mürəkkəb ailədə baba-nənə, ata-ana və nəvələr birlikdə yaşayırlar. Məsələn, Babək rayonunun Şıxmahmud kənd sakini Abdullayev Qalib və həyat yoldaşı Abdullayeva Rəmziyyənin ailəsində üç övlad böyümüşdür. Qızları Abdullayeva Leyla ailəlidir, ailəsi ilə birlikdə Naxçıvan şəhərində yaşayır. Oğlanları Ceyhun ailəlidir, Cəlal isə tələbədir, Naxçıvan Dövlət Universitetində oxuyur. Ceyhunun iki övladı var, ailəsi ilə birlikdə ata-anasının yanında yaşayırlar.

Muxtar respublikanın ayrı-ayrı kəndlərində rast gəlinən bölünməmiş ailələrin əksəriyyəti valideynlərin evli oğlu ilə birlikdə yaşadığı ailələrdir. Ailədə övladlardan biri, xüsusən ailənin kiçik oğlu ailə qurduqdan sonra valideynləri ilə birlikdə yaşayırsa, etnoqrafiya elmində bu adət “minorat” adlanır. Minorat (минорат) – mirasın nəsilə ən kiçik yaşlı kişi nümayəndəsinə və ya ölənün ən kiçik oğluna qalmasından ibarət vərəsəlik sistemidir [2, s. 207]. Şahbuz rayonunun Qarababa kənd sakini Quliyev İsabala Yamən oğlu şəxsi təsərrüfatla məşğul olur. Həyat yoldaşı İmanova Ulduz Yaşar qızı tibb bacısıdır. Ailə formasına görə sosial qarışıq ailədir. İki övladları var. Oğlu hərbiçi, qızı isə tibb bacısıdır. Hər iki övladı ailə qurub. Ata-ana oğlanları ilə birlikdə yaşayırlar. Oğlu evlidir və bir övladı var. Bu ailə də tipi kiçik ailənin mürəkkəb formasına aiddir.

Culfa rayonunun Ərəzin kənd sakini Əsgərov Əlinin ailəsi 3 nəsilli ailədir. Belə ailələrdə valideynlər, onların övladları, evli nəvələri və nəticələri birlikdə yaşayırlar. Xok kənd sakini İsmayılzadə Natiq və İsmayılzadə Xuramanın ailəsində üç övlad böyümüşdür. Ailənin iki övladı evli, biri isə subaydır. Evli olan oğlan ailəsi ilə birlikdə ata-anası ilə bir evdə yaşayırlar, iki nəsilli ailədir. Göstərilən hər iki ailə kiçik ailənin mürəkkəb tipinə aiddir.

Sadə ailədə oğlan övladlarının ikisi evləndikdən sonra ata-ana ilə birlikdə bir evdə yaşayırlarsa və eyni təsərrüfata malikdirlərsə bu zaman ailənin tipi deyil, forması dəyişir. Artıq o ailə böyük ailə hesab edilir, lakin yuxarıda qeyd edildiyi kimi bu cür ailələri böyük patriarxal ailə forması hesab etmək olmaz. Məsələn, Şərur rayonu Cəlilkənd sakini Ağayev Rüstəm Zal oğlunun 10 övladı var. Həyat yoldaşı Ağayeva Rüsxarə evdar qadındır. Övladlarının hamısı ailəlidir. Oğlanları Ağayev Yunis və Ağayev Emil evlidirlər, ata-anası ilə birlikdə yaşayırlar.

Araşdırmalar zamanı kənd ailələrində natamam ailə tipinə də rast gəlinir. Məsələn, Şahbuz rayonunun Şahbuzkənd sakini Qarayeva Mələhət İsaq qızının həyat yoldaşı Əli Əsgərov uşaqları körpə olarkən dünyasını dəyişib. Mələhət öz zəhməti ilə hər iki övladını-Eşqini və Coşqunu böyüdüb boya-başa çatdırıb. Eşqin evlidir, iki oğlu var. Naxçıvan şəhərində yaşayır. Mələhət ikinci oğlu Coşqunla birlikdə yaşayır. Ailə, tipinə görə natamam ailədir. Natamam ailə əksər hallarda boşanma və ölüm nəticəsində yaranır. Əgər ər-arvad birlikdə deyilsə, ayrı-ayrı yerlərdə yaşayırlarsa, belə ailə də natamam ailə sayılır [4, s. 12].

Yuxarıda qeyd etdik ki, ailə müxtəlif ictimai-iqtisadi quruluşda dəyişir, yəni yaşadığı cəmiyyətə uyğun olaraq formalaşır. Ailə tarixin bütün dövrlərində uşaqları milli dəyərlərimizə, adət-ənənələrimizə uyğun tərzdə tərbiyə etmişdir. Ailə təkə övladını özünə yox, həm də cəmiyyətə layiqli bir vətəndaş kimi böyütməlidir. Çalışmalıyıq ki, övladlarımızı milliliyimizdən, kimliyimizdən uzaqlaşdırmayaq. Unutmamalıyıq ki, tarixin süzgəcindən ələnərək günümüzdə gəlib çatmış xalqımızın milli mentalitetinə uyğun tərbiyə metodları var.

Müasir dövrdə müşahidələr göstərir ki, cəmiyyət inkişaf etdikcə ailələrdə uşaqların sayı azalmağa başlayır. Ailələrdə uşaqların azalmasının səbəbini təkə iqtisadi amillə bağlı olduğunu hesab etmək olmaz, çünki, maddi durumu qənaətbəxş olan ailələrdə də doğulan

uşaqların sayı iki, ən yaxşı halda üç olur. Məhz bu cəhətdən demək olar ki, cəmiyyət inkişaf etdikcə artıq ailələrin bu məsələdə baxışı dəyişir. Məsələn, qadınların daha çox təhsil və karyera arxasınca getməsi, gənclərin şəhərə axını, müasir yaşam tərzini kənd ailələrində uşaqların sayının azalmasına səbəb olur. Q.Qədirzadə yazır ki, elm kəskin şəkildə sübut etmişdir ki, cəmiyyətin sivilləşməsi doğum halına mənfi təsir göstərməkdədir [5, s. 74].

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, müasir kənd ailələri kiçik ailə tipi olmaqla sadə (nuklear) və mürəkkəb ailə məfhumları ilə yanaşı natamam, tam olmayan, valideynlərin biri ilə uşaqların təşkil etdikləri ailələrdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan etnoqrafiyası: 3 cildə, II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 384 s.
2. Əliyev A., Nuriyev C., Nuriyeva G. İqtisadiyyat və hüquq (Ensiklopedik lüğət). Bakı: Qanun, 2006, 320 s.
3. Əlizadə Ə. Məhəbbət aləmi. Bakı: Azərbaycan ensiklopediyası nəşriyyatı, 1995, 243 s.
4. Əlizadə H.Ə. Tərbiyənin demoqrafik problemləri. Bakı: Maarif, 1993, 240 s.
5. Qədirzadə Q. Muxtariyyət dövründə Naxçıvanda kənd ailəsi (I kitab 1924-1984-cü illər). Naxçıvan: Əcəmi, 2014, 240 s.
6. Quliyeva N. Azərbaycanda müasir kənd ailəsi və ailə məişəti. Bakı: Elm, 2005, 346 s.
7. Qeybullayev Q.A. Azərbaycanlılarda ailə və nikah (XIX əsr və XX əsrin əvvəlləri). Tarixi etnoqrafik tədqiqat, I hissə, Bakı: Elm, 1994, 264 s.
8. Quliyev H. Azərbaycanda ailə məişətinin bəzi məsələləri. Bakı: Elm, 224 s.
9. Naxçıvan Muxtar Respublikası 80. Tarixi statistik məcmuə. Naxçıvan: Səda, 222 s.

*AMEA-nın Naxçıvan Bölməsi,
E-mail: aytekin1962@mail.ru*

Aytekin Gahramanova

MODERN FAMILY TYPES IN NAKHCHIVAN VILLAGES DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

The article discusses the family types of Nakhchivan village during the years of independence. The study and involvement in ethnographic research of family types of Nakhchivan villages, one of the oldest settlements of Azerbaijan are of both scientific and practical importance in the years of independence.

The article deals with nuclear and extended families, that are divided into two types according to the structure of the small family observed in the modern period, a nuclear family is a family group consisting of two parents and their children, an extended family is a family consisting of three generation family, that is grandparents, parents and grandchildren and examples are shown based on ethnographic data. At the same time, the article also deals with incomplete families. As a result, in the years of independence, it has been concluded that modern rural families are of small family type, consisting of nuclear and extended family concepts, as well as incomplete, single parent family.

Keywords: *modern family, elementary family, complex family, nuclear family, extended family, small family, village.*

Айтекин Гахраманова

**СОВРЕМЕННЫЕ ТИПЫ СЕМЕЙ В НАХЧЫВАНЕ В ГОДЫ
НЕЗАВИСИМОСТИ**

В статье рассказывается о типах Нахчыванской сельской семьи в годы независимости. Изучение и этнографические исследования семейного типа одного из древнего поселения Азербайджана Нахчывана в годы независимости имеет как научное, так и практическое значение.

В статье говорится о простых и сложных семьях в современную эпоху, разделенных на два типа по структуре небольшой семьи, о простой семье, состоящей из двух поколений: родителей и детей, о сложной семье, которая состоит из трех поколений – дедушки и бабушки, родителей и внуков и приведены примеры на основе этнографических данных. Кроме того, в статье говорится о неполных семьях. В результате пришли к выводу, что в автономной республике в годы независимости наряду с современными простыми (нуклеарными) и сложными семьями, существует и такое понятие как «неполная семья», которая состоит только из одного из родителей и детей.

Ключевые слова: *современная семья, простая семья, сложная семья, нуклеарная семья, большая семья, маленькая семья, деревня.*

(Tarix elmləri doktoru Şirin Bünyadova tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi:

İlkin variant 03.12.2019

Son variant 09.03.2020